

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η θέα των κατάφυτων Ποντιακών Άλπεων που ορθώνονται πίσω από την Τραπεζούντα εντυπωσιάζει μέχρι και σήμερα όσους ταξιδιώτες κινούν για μυριάδες προορισμούς από αυτό το αρχαίο λιμάνι της Μαύρης Θάλασσας σαν σύγχρονοι Αργοναύτες. Κι όμως, μια ζεστή μέρα στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1071 ο κριτής του Ιπποδρόμου και του βήλου Μιχαήλ Ατταλειάτης δεν είχε χρόνο να θαυμάσει το μεγαλείο της φύσης. Σίγουρα από το μυαλό του θα περνούσαν ζοφερές σκέψεις καθώς άφηγε την Μικρά Ασία ξοπίσω του με προορισμό την Κωνσταντινούπολη. Σε απόσταση πολλών ημερών φρενήρους υπασίας, πολύ πέρα από την ποντιακή οροσειρά, στα νοτιοανατολικά της Τραπεζούντας, κοντά στη λίμνη Βαν της Αρμενίας, βρισκόταν ένα τοπίο ολέθρου κατάσπαρτο πρησμένα πτώματα Ρωμαίων στρατιωτών. Ο Ατταλειάτης μόλις που είχε προλάβει να ξεφύγει από τη μοίρα εκείνων των αντρών στα αιματηρά επακόλουθα της συντριπτικής ήττας του αυτοκρατορικού στρατού από τον Σελτζούκο σουλτάνο Αλπ Αρσλάν. Μερικοί από τους συναδέλφους του δεν στάθηκαν τόσο τυχεροί ενώ κι ο ίδιος ο Αυτοκράτορας είχε αιχμαλωτιστεί – κάτι το πρωτάκουστο σε αιώνες ρωμαϊκής ιστορίας.

Συνήθως οι δικαστές σαν τον Ατταλειάτη δεν ζουν παρά σαν σκιές επάνω στον αχνοφωτισμένο καμβά της μακράς νομικής και διοικητικής ιστορίας της αυτοκρατορίας. Γνωρίζουμε τα ονόματα μεγάλου αριθμού μελών της δικαστικής τάξης του Βυζαντίου και όμως, τις περισσότερες φορές, τα ονόματά τους αυτά δεν μας λένε πολλά από μόνα τους. Τα περισσότερα επιβιώνουν εγχάρακτα σε μολυβδόβουλα που αν και αποκαλύπτουν κάποια στοιχεία για τη σταδιοδρομία τους στα έδρανα δεν μας λένε τίποτα για τις ζωές τους έξω από τη βαβούρα των όλο ζωή βυζαντινών δικαστηρίων. Ένας μικρότερος αριθμός δικαστών μας άφησε κείμενα δικανικά που τα σταχυολογούμε για να πάρουμε πληροφορίες σχετικά με το επάγγελμά τους ή και μια αίσθηση της νομικής τους κοσμοθεωρίας. Παρόλα αυτά, ο Ατταλειάτης ήταν σχετικά γνωστός στον καιρό του. Οι διαθέσιμες πηγές είναι κάπως πλουσιότερες στην περίπτωση του και, μολονότι επιβιώνουν μόνο ψηφίδες από το μωσαϊκό της

ζωής του, η εικόνα που αναδεικνύεται από μέσα τους είναι πολύχρωμη και διαφωτιστική.

Μερικά χρόνια πριν από την προαναφερθείσα καταστροφή, ο Ατταλειάτης δίκασε μαζί με άλλους σύνεδρους δικαστές μια υπόθεση που στην εποχή του θα είχε προσληφθεί από το κοινό ως η δίκη του αιώνα. Μαζί με την αυτοκράτειρα Ευδοκία και κάποιους συναδέλφους του ενεπλάκη σε ένα δικαστικό δράμα που το 1067 κέντρισε την προσοχή των πολιτών. Ο στρατηγός Ρωμανός Διογένης, ένας αναγνωρισμένος πολεμιστής που είχε εκφράσει ανοιχτά τη δυσαρέσκεία του με τους αυτοκρατορικούς χειρισμούς απέναντι στις επιδρομές των Σελτζούκων στη Μικρά Ασία, κατηγορούνταν για στάση και συνωμοσία εναντίον του θρόνου. Γύρω στη μια δεκαετία μετά τα γεγονότα, ο Ατταλειάτης έκανε μια σύντομη ανασκόπηση του περιστατικού στην οποία εξήγησε ότι το δικαστήριο καταδίκασε τον Ρωμανό παρά την αίσθηση –αίσθηση που τη συμμερίζονταν όλα του τα μέλη ανεξαιρέτως– ότι ο στρατηγός ήταν αμέμπτου ηθικής και οι προθέσεις του ευγενείς. Αλίμονο, ο στασιασμός εναντίον της αυτοκρατορικής εξουσίας δεν μπορούσε να γίνει ανεκτός σε καμιά περίπτωση, ούτε και σε αυτή του πατριωτισμού. Ο Έρωτας όμως, τα βέλη του οποίου χτύπησαν την Ευδοκία στην πορεία της δίκης, έδωσε χάρη στον καταδικασμένο. Φάνηκε πως ο Ρωμανός παραήταν ωραίος για να πεθάνει και μόλις κάποιες εβδομάδες αργότερα στέφθηκε σύζυγος της Ευδοκίας και αυτοκράτορας.¹ Για αυτή τη γαργαλιστική ιστορική λεπτομέρεια έχει χυθεί πολύ λίγο μελάνι. Όντας θαμμένη μες στην ευρύτερη *Ιστορία* που έγραψε ο Ατταλειάτης για την εποχή του, ξεχνιέται γρήγορα από τους αναγνώστες καθώς αυτοί βιάζονται να αφήσουν πίσω τους τις κωνσταντινουπολίτικες ίντριγκες και να ακολουθήσουν τον Ρωμανό και τον στρατό του στις εκστρατείες εναντίον των Σελτζούκων στην Ασία. Παρόλα αυτά, είναι αναμφίβολο πως οι συζητήσεις θα μάνιαζαν στην Κωνσταντινούπολη –έδαφος πάντα γόνιμο για πολιτικά κουτσομπολιά– σχετικά με κάθε λεπτομέρεια της δίκης.² Ο κόσμος στους δρόμους σίγουρα θα έδειχνε προς τον δικαστή καθώς αυτός πηγαινοερχόταν υπαστί από τα δικαστήρια στην κατοικία του ντυμένος με τα καλύτερα μεταξωτά του.

Τέτοια φήμη σπάνια βέβαια ερχόταν δίχως άμεσες υλικές απολαβές. Δύο χρυσόβουλα, του 1075 και του 1079 αντιστοίχως, των αυτοκρατόρων Μιχαήλ Ζ΄ και Νικηφόρου Γ΄, υποδεικνύουν ότι ο άνθρωπος που δίκασε τον Ρωμανό Διογένη εξαργύρωσε τη φήμη του σε πολιτικό όφελος και απτό υλικό κέρδος τα χρόνια μετά τη δίκη. Ίδου πώς ένας γραμματέας στην υπηρεσία του Μιχαήλ Ζ΄ κατέγραψε όσα ήθελε να πει ο αυτοκράτορας για τον Ατταλειάτη:

Τίποτα δεν υπάρχει απολύτως που να μπορεί να κάνει τη γενναιόδωρη ψυχή ενός ηγεμόνα ακόμα πιο γενναιόδωρη από όσο η ειλικρινής πίστη ενός ευγνωμονούντος υπηκόου που η καρδιά του είναι πρόθυμη να υπηρετεί τον

κύριό του. Αν τούτος ο άνθρωπος είναι επίσης κοσμημένος με γνώσεις γενικής χρησιμότητας και καλό χαρακτήρα και ευφυΐα, αυτό ενθαρρύνει τον κύριό του να δείξει ακόμη μεγαλύτερη γενναιοδωρία. Γιατί αυτός ο άνθρωπος έλκει τον κύριό του όπως ο μαγνήτης το σίδηρο και ζητά από αυτόν, όπως είναι λογικό, να απολαύσει άφθονες χάρες. Πράγματι, μπροστά στα μάτια μας και πολύ κοντά μας έχει εμφανιστεί ένα παράδειγμα που δείχνει πως έτσι έχει το πράγμα και πως τούτα τα λόγια αληθεύουν· συγκεκριμένα πρόκειται για τον ανθύπατο και κριτή Μιχαήλ Ατταλειάτη, άνθρωπο σεβαστό για τους αξιοπρεπείς του τρόπους και τον καλό του χαρακτήρα, πολύ σοβαρό άτομο μεγάλης μόρφωσης και αξιοθαύμαστης εμπειρίας. Ακόμη πιο αξιοθαύμαστη είναι η πίστη του στη μεγαλειότητά μου, για την οποία [πίστη] είναι ακόμη πιο περήφανος και με την οποία κοσμείται πιο πολύ κι από ότι από τα άλλα επιτεύγματά του, όπως έχει δείξει καθαρά μια μακρά χρονική περίοδος.³

Ο δείκτης του προσεκτικού αναγνώστη σταματά ακριβώς στη μέση της άνω παραγράφου, όπου ο Αυτοκράτορας σημειώνει ότι μπροστά στα μάτια του και πολύ κοντά του ο Ατταλειάτης στεκόταν ως υπόδειγμα πίστης στην εξουσία του. Ο κριτής που πρώτα δίκασε και μετά υπηρέτησε πιστά τον Ρωμανό Διογένη αναδεικνύεται εδώ ως αξιοσέβαστος και φερέγγυος υπηρέτης εκείνου ακριβώς του καθεστώτος που τελικά ανέτρεψε τον πολεμιστή αυτοκράτορα και διέταξε την τύφλωσή του. Ένα δεύτερο χρυσόβουλο υπεγράφη από τον διάδοχο του Μιχαήλ Ζ΄, τον Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη, στον οποίο ο Ατταλειάτης αφιέρωσε το ιστορικό του έργο. Όπως συμβαίνει και με το έγγραφο που παρατέθηκε πιο πάνω, το περιεχόμενό του υποδεικνύει ότι ο δικαστής παρέμενε εντός του κύκλου των αυτοκρατορικών εμπιστώσεων. Στο ταραχώδες τρίτο τέταρτο του ενδέκατου αιώνα, ο Ατταλειάτης ελίχθηκε επιτυχημένα με τις αυλικές ίντριγκες τεσσάρων διαδοχικών κυβερνήσεων από τον Κωνσταντίνο Ι΄ στον Νικηφόρο Γ΄ και με κάθε ανακατάταξη και αλλαγή στο πηδάλιο του κράτους αύξανε την επιρροή και τον πλούτο του ενώ ταυτόχρονα άνοιγε προσεκτικά τον δρόμο προς τις τάξεις των αξιωματούχων της Αυτοκρατορίας για τον μοναχογιό του.

Τούτο το βιβλίο έχει λοιπόν να κάνει με αυτό τον άνθρωπο, τον αξιοσέβαστο κριτή, τον αποτελεσματικό αυλικό και ενεργό πολιτικό. Κατά μία έννοια, πρόκειται για μικρο-ιστορία: μια μελέτη για τους γραφιάδες και οφικιαλίους του Βυζαντίου, μια ματιά στον ρόλο που έπαιζαν οι αξιωματούχοι μεγάλης μόρφωσης στα πολιτικά πράγματα της Αυτοκρατορίας διαμέσου της εστίασης στη ζωή ενός. Άνθρωποι σαν τον Ατταλειάτη παρήγαν νόμους, πλαισίωναν την αυτοκρατορική ιδεολογία, προωθούσαν ορισμένες αυτοκρατορικές πρωτοβουλίες μεταρρυθμίσεων ενώ την ίδια ώρα υπονόμευαν άλλες και ερμήνευαν δημιουργικά το ρωμαϊκό παρελθόν τόσο για τους αυτοκράτορες όσο και για τους πολίτες.⁴ Η μεσαιωνική ρωμαϊκή πολιτεία, το κράτος που οι ίδιοι οι Βυζαντινοί

αποκαλούσαν Ρωμανία, ήταν μια φανταστική κοινότητα που τη δημιουργούσαν στην περγαμινή ο Ατταλειάτης και οι συνάδελφοί του ενώ την υπεράσπιζαν σε στεριά και θάλασσα οι ίδιοι ακριβώς άνθρωποι που γέμιζαν τις σελίδες των ιστορικών τους έργων. Οι αυλικοί και οι γραφειοκράτες είναι ό,τι ξεχώριζε τη Ρωμανία από τις φεουδαρχικές πολιτείες, τις αναδυόμενες πόλεις-κράτη και τις θαλασσοκρατίες στη Δύση. Αποτελούσαν μια τόσο εξέχουσα όψη της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της Ρωμανίας που οι Σταυροφόροι του δέκατου τρίτου αιώνα χλεύαζαν τους Βυζαντινούς καλαμαράδες προσποιούμενοι πως έγραφαν σε λογιστικά βιβλία κρατώντας φτερά. Οι πολυμαθείς αξιωματούχοι της Αυτοκρατορίας αναμφίβολα θα φάνταζαν διόλου εντυπωσιακοί σε σύγκριση με τους πολεμιστές αυτοκράτορες, τους στασιαστές στρατηγούς και τους σκληροτράχηλους ακρίτες. Παρόλα αυτά, σε αυτούς πρέπει να στραφούμε προκειμένου να κατανοήσουμε την ξεχωριστή φύση της μεσαιωνικής ρωμαϊκής πολιτείας και του κράτους, μιας και το φτερό του γραφειοκράτη συχνά επισκίαζε το ξίφος των στρατιωτών διαμορφώνοντας έτσι, καλώς ή κακώς, τη μοίρα της Αυτοκρατορίας και τον τρόπο που επιζεί στη μνήμη η ιστορία της.

Τούτη λοιπόν είναι η βιογραφία ενός ανθρώπου τον οποίον γνωρίζουμε από τα τρία κείμενα που μας άφησε – κείμενα όχι πολυδιαβασμένα μα καθόλα σημαντικά για την μελέτη του Βυζαντίου. Μπορεί να φανεί επιτηδευμένο που εγώ ως ιστορικός γράφω για έναν «συνάδελφό» μου από τον μεσαίωνα μα πρέπει να γίνει σαφές εξαρχής ότι η παρούσα δεν είναι μια μελέτη σχετικά με τον Ατταλειάτη ως συγγραφέα ιστορίας. Άλλωστε, το αντικείμενό μας είναι ένας δικαστής, ένα μέλος της αυλής, που μόνο παρέργως ανακατεύτηκε με την ιστορία. Ως προς αυτό, ο Ατταλειάτης διαφέρει από τους συναδέλφους μου σε όλον τον κόσμο και φυσικά διαφέρει και από εμένα. Διαφέρει γιατί εμείς γράφουμε ιστορία για να βγάλουμε τα προς το ζην. Διαφέρει επίσης γιατί αυτός δεν πλήρωνε τους λογαριασμούς του κατασκευάζοντας ιστορικά αφηγήματα και σε καμία περίπτωση δεν κινούσε κάθε μέρα να διδάξει φοιτητές σε κάποια αίθουσα. Πάντως, όσο διαφορετική κι αν ήταν η σταδιοδρομία του από αυτή των περισσότερων πανεπιστημιακών ιστορικών, ο ήρώας μας επιζητούσε να εκπληρώσει μια φιλοδοξία που σήμερα παραμένει τόσο γνήσια όσο και τον ενδέκατο αιώνα. Ως άνθρωπος μορφωμένος, ο Ατταλειάτης συμμετείχε σε ζωηρές ανταλλαγές απόψεων σχετικά με τα πολιτικά και τον πολιτισμό και στόχευε να καθοδηγήσει τις μελλοντικές γενιές κατά τρόπο πολύ παρόμοιο με τους σύγχρονους ομολόγους του που αγορεύουν σε πανεπιστημιακές αίθουσες.

Βέβαια, τέτοιες συγκρίσεις έχουν τα όριά τους. Το κοινό του Ατταλειάτη διέφερε πολύ από το δικό μας και, κατά συνέπεια, οι αφηγηματικές του τεχνικές διαφέρουν σαφώς από τις δικές μας. Υποτίθεται πως εμείς παραμένουμε αφανείς και κρατούμε τις προτιμήσεις μας υπό έλεγχο ή τουλάχιστον τις δηλώνουμε ανοιχτά ενώ εντωμεταξύ επεξεργαζόμαστε τα δεδομένα με ακαδημαϊκή

ακρίβεια. Εκείνος, από την άλλη, κάποιες από τις προτιμήσεις του τις διατράνωε ενώ άλλες τις εξέφραζε περισσότερο διακριτικά στην προσπάθειά του να μην μπει στο μάτι κάποιου ισχυρού αυλικού ανταγωνιστή. Ακόμη, φρόντιζε ο ίδιος να εμφανίζεται περιστασιακά μέσα στο δικό του ιστορικό αφήγημα, τονίζοντας έτσι τον ρόλο του στα περιγραφόμενα γεγονότα και παραθέτοντας τις δικές του πράξεις ως παραδείγματα για τους αναγνώστες του. Σύγχρονοι μελετητές του Βυζαντίου έχουν επισημάνει τούτη την «αυτοβιογραφική τάση» των ιστορικών και των χρονικογράφων που έγραφαν την περίοδο από τον δέκατο αιώνα κι εντεύθεν. Αυτό είναι το φαινόμενο που αξιοποιώ εδώ προκειμένου να ανασκευάσω όψεις της ζωής του Μιχαήλ Ατταλειάτη, όχι ως ιστορικού μα ως κριτή, αυλικού και μέλους της γραφειοκρατικής ελίτ της Αυτοκρατορίας.

Ένας άντρας λοιπόν γίνεται συνταξιδιώτης μας καθώς περιδιαβίνουμε τον ενδέκατο αιώνα. Η τροχιά του, από τη γέννηση στην επαρχία ως την ταφή στην Κωνσταντινούπολη, τον φέρνει από ένα πολύβουο επαρχιακό λιμάνι μέχρι το παλάτι στη Βασιλεύουσα και τον βυζαντινό στρατό στο πεδίο της μάχης. Εξετάζοντας τις λεπτομέρειες της ζωής του, καθώς αυτές αναδύονται από τα διάφορα κείμενα που άφησε στις επόμενες γενιές, επισκεπτόμαστε τα εδάφη της Αυτοκρατορίας, περπατάμε στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης, επενδύουμε σε γαίες και ακίνητα, και ακούμε τις συμβουλές του για το πώς να προστατεύσουμε την περιουσία μας από την εφορία. Αντιμετωπίζουμε δε ακόμα και την πιθανότητα του θανάτου στα χέρια των βάρβαρων εχθρών της Αυτοκρατορίας.

Προτείνοντας ένα τέτοιο ταξίδι στο παρελθόν, προσπαθώ να ξεφύγω από την αντίληψη των ιστορικών ότι ως μελετητές μπορούμε να αποτυπώσουμε στο χαρτί μόνο ό,τι μπορεί να επιβεβαιωθεί αυστηρά από τις πηγές. Μια τέτοια προσταγή, παρότι θεωρητικά εξασφαλίζει ιστορική ακρίβεια, σπάνια επιτρέπει να αναδυθεί μια προσιτή εικόνα της υπό έρευνα εποχής. Οι πηγές μας, εφόσον τις μεταχειριστούμε ευφάνταστα και, βέβαια, σε καμία περίπτωση άκριτα, μας επιτρέπουν να ρίζουμε μια ματιά σε ακριβώς μια τέτοια εικόνα. Το κατά πόσον λοιπόν ο Ατταλειάτης αγνάντευε τη θάλασσα ένα καλοκαιρινό απόγευμα με αεράκι καθισμένος στην προβλήτα της γενέτειράς του δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί από τα γραπτά του. Το γεγονός, όμως, ότι γεννήθηκε στην παραθαλάσσια πόλη της Αττάλειας, με το λιμάνι της στη Μεσόγειο, και το ότι εκεί πέρασε τα παιδικά του χρόνια μάς καθιστά απολύτως βέβαιους ότι είχε πράγματι νιώσει τη θαλασσινή αύρα στα μαλλιά του. Ως πληροφορία, αυτή η μικρή λεπτομέρεια μπορεί να φαίνεται απλώς εικασία και κενή νοήματος. Το «ασήμαντο» όμως αυτό γεγονός λειτουργεί ως υποστηρικτικό ιστορικό πλαίσιο και προσφέρει ενδιαφέρουσες ενοράσεις στον νου του συγκεκριμένου ανθρώπου του μεσαίωνα.

Η ανασύσταση της εμπειρίας του Ατταλειάτη βασίζεται απαραίτητως και σε πληροφορίες που σχετίζονται μαζί του μόνο έμμεσα, όπως είναι τα στοιχεία

από το ιστορικό αποτύπωμα άλλων γνωστών μελών της τάξης του. Ο Ευστάθιος Ρωμαίος, ο Μιχαήλ Ψελλός, ο Χριστόφορος Μυτιληναίος, ο Συμεών Σηθ και ο Βασίλειος Μαλέσης είναι σύγχρονοι του Ατταλειάτη των οποίων οι εμπειρίες, το έργο και οι ιδέες αποτελούν ψηφίδες που συγκροτούν το πορτραίτο του. Με την εστίαση στη ζωή ενός ατόμου, όπως τη διαυγάζουμε μέσα από τα δικά του γραπτά και τις εμπειρίες των συγχρόνων του, τούτο το βιβλίο ακολουθεί μια κάποια χρονολογική λογική. Όμως, όπως γνωρίζει πολύ καλά όποιος έχει αποπειραθεί να αφηγηθεί μια τέτοια ιστορία, η αυστηρή χρονική ακολουθία είναι δύσκολο να εφαρμοστεί δίχως θυσίες στη ροή της αφήγησης. Οι άνθρωποι που εξιστορούν τις ζωές τους σπανίως το κάνουν σε ευθείες γραμμές. Η αναπόφευκτη άμπωτη και πλημμυρίδα των γεγονότων και των αναμνήσεων οδηγούν τον αφηγητή μπρος πίσω και περιπλέκουν την τακτική ευθύγραμμη αφήγηση.

Επιπλέον, η ιστορία της ζωής του Ατταλειάτη μοιάζει, κατά κάποιον τρόπο, με φθαρμένη τοιχογραφία. Υπάρχουν μέρη της όλης σύνθεσης όπου τα χρώματα είναι φωτεινά, όπου οι γραμμές είναι καθαρά διακριτές και τα σχήματα ορατά, ενώ αλλού έχουν πέσει ολόκληρα κομμάτια σοβά από τον τοίχο αφήνοντας μεγάλα κενά. Αναπόφευκτα λοιπόν ανασυνθέτουμε τη φθαρμένη εικόνα ανατρέχοντας σε ό,τι μας είναι γνωστό για τη ζωή και τις εμπειρίες συγχρόνων του δικαστή. Ένας συντηρητής τέχνης και μία αρχαιολόγος θα βεβαίωναν άλλωστε ότι σε κάθε διαδικασία αποκατάστασης ενέχεται ένας διόλου ευκαταφρόνητος βαθμός αβεβαιότητας. Όμως, όπως συμβαίνει με κάθε αποκατεστημένο έργο τέχνης ή αρχιτεκτονικής, το τελικό αποτέλεσμα, έστω και υποθετικό σε κάποιον βαθμό, θα εξάψει την φαντασία μας και θα εμπνεύσει περαιτέρω έρευνα. Η ακαδημαϊκή επιμέλεια και ακρίβεια δεν είναι συχνά το ίδιο αποτελεσματικές με την φαντασία.

Τι θα σκεφτόταν ο Ατταλειάτης για αυτήν ακριβώς την έννοια της ακαδημαϊκής ακρίβειας; Πόσα να διακυβεύονταν πράγματι για ανθρώπους με το εκτόπισμα και την πολυμάθειά του στο πεδίο των γραμμάτων και των ιδεών; Άραγε, αυτός ο πολύπειρος δικαστής που βγήκε ζωντανός από παγωμένες πορείες στα τραχιά μονοπάτια των εκστρατειών και από καταιγίδες βελών σε μακρινά πεδία μάχης είχε λόγο να φοβάται τη «δηλητηριασμένη» πένα κάποιου αντίζηλου στην αυλή; Δεκαετίες πριν από το τραύμα του Μαντζικέρτ, ένα διαφορετικό είδος πολέμου είχε ετοιμάσει τον Ατταλειάτη και τους συναδέλφους του για τους διαγκωνισμούς στον δυναμικό κόσμο της αυτοκρατορικής αυλής. Στα σχολεία της πρωτεύουσας, σε τρίκλινους ιδιωτών, ακόμα και στο παλάτι, φιλόδοξοι νεαροί κράδαιναν σαν όπλα εκφράσεις κι αιχμηρές αποκρίσεις κατά τη διάρκεια σκληρών ρητορικών μονομαχιών. Μερικές φορές και ο ίδιος ο αυτοκράτορας καλούσε τους νέους στη μάχη των λόγων με διατάγματα γραμμένα με βαθυκόκκινο μελάνι.⁵ Η ποίηση του δικαστή Χριστόφορου Μυτιληναίου, ο οποίος ήταν σύγχρονος του Ατταλειάτη και μεγαλύτερος ηλικιακά, αποθανατί-

ζει τη συναρπαστική εκείνη εποχή στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης. Στους στίχους του «οι νέοι... που συγκεντρώνουν ευφράδεια νικούν όλους τους άλλους νεαρούς στον διαγωνισμό της σχεδογραφίας».⁶ Οι σπουδαστές των διαγωνιζόμενων σχολών υποχωρούν ενώπιον των δυνατότερων από τους νεαρούς ρήτορες «και καθώς τρέπονται σε φυγή αφήνουν περγαμηνή, μελάνι, και πένα να πέσουν στο έδαφος». «Τρέπονται σε φυγή ενώπιον όλων των άλλων γιατί δεν αντέχουν την πληγή που φέρνει η πένα.» Ως «ασύγκριτ[α] [παράδειγματα] δειλίας... δραπετεύ[ουν] σαν δειλ[οί] ενόψει της μάχης». Οντας συντετριμμένοι μπροστά στον Αυτοκράτορα από ανθρώπους «εκπαιδευμένους στην μάχη με τις λέξεις» και κραδαίνοντας «λόγχες λέξεων», τούτα τα θύματα της εκπαιδευτικής βίας τελικά «γνωρίζουν την τρομερή ήττα στην τέχνη της σχεδογραφίας.»⁷ Το τίμημα της ήττας ήταν βαρύ: αποκλεισμός από τους κύκλους των βασιλικών αξιωματούχων και των εμπίστων της αυλής.

Σε άλλους στίχους, αυτή τη φορά εστιασμένους στην κοινωνική ανισότητα, ο ίδιος ποιητής και δικαστής επισήμαινε: «ανάμεσα σε χίλιους πλούσιους, ακόμη και μυριάδες, μόλις ένας άτυχος καταλήγει στους κατώτερους των ανθρώπων, ενώ από τους αμέτρητους εξαθλιωμένους φτωχούς μόνο οι τρεις ευδοκιμούν».⁸ Αν και ο Ατταλειάτης και οι συνδιαγωνιζόμενοί του στους ρητορικούς αυτούς αγώνες δεν ήταν φτωχοί σε καμία περίπτωση, τα γράμματα και μια καλή εκπαίδευση μπορούσαν να τους εντάξουν σε έναν κόσμο ακόμα σπουδαιότερων προνομίων. Επιπροσθέτως, παρά την έμφαση του ποιητή στο ακλόνητο της κοινωνικής θέσης των πλουσίων, ο σκληρός διαγκωνισμός αυλικών και αξιωματούχων στην εξαιρετικά ανταγωνιστική βυζαντινή αυλή κρατούσε τους πάντες σε εγρήγορση. Ο σύγχρονος του Μυτιληναίου, ο γνωστός διδάσκαλος Ιωάννης Μαυρόπου, ένωσε την ανάγκη να υπερασπιστεί τη γραμματική του επάρκεια σε ένα ποίημα με τίτλο «Ενάντια στον άνθρωπο που επέκρινε τον στίχο “πωλείται επί χρυσού” επειδή η πρόθεση δεν είναι σωστά χρησιμοποιημένη».⁹ Στην εποχή μας, κι ενώ αξιωματούχοι του Μαξίμου συχνά ασελγούν επί της γραμματικής σε επίσημα δελτία τύπου, μια τέτοια έμφαση στη σωστή χρήση της γλώσσας ίσως να φαίνεται γραφική. Όμως, στον κόσμο του Ατταλειάτη μια ατυχής έκφραση μπορούσε να καταστρέψει καριέρες. Αντίθετα με τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας που δεσμεύονταν από παμπάλαιους κανόνες πολέμου και διπλωματίας, ο Βυζαντινός αυλικός ήταν αμείλικτος στην μάχη για την υπόληψη – αγαθό με πραγματική αξία στη δημόσια πολιτική σκηνή της Ρωμανίας.

Έχοντας πλοηγηθεί επιτυχημένα μέσα από σχολικούς πολέμους, αυλικές μηχανορραφίες και πολεμική οδύνη, ο Ατταλειάτης έζησε άνετα ως χήρος τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1070. Μοίραζε τον χρόνο του μεταξύ της πρωτεύουσας –με το πάντα γεμάτο αυλικό πρόγραμμα και τις ευθύνες των δικαστηρίων– και των κτημάτων του στη Ραιδεστό της Θράκης όπου πρωτο-

στατούσε στην τοπική κοινωνία ως προεστός, γαιοκτήμονας και πάτρωνας. Την περίοδο εκείνη οι πολιτικές και πολεμικές σημειώσεις που συνέλεξε στο διάβα μιας ζωής ενεργούς υπηρεσίας σταδιακά μορφοποιήθηκαν στο έργο που σήμερα αναγνωρίζουμε ως την *Ιστορία*. Πλέον, ο Ατταλειάτης είχε αποκτήσει το κύρος ενός ανθρώπου μέσα στα πράγματα. Φαίνεται πως ήταν σύμβουλος επί νομικών ζητημάτων των αυτοκρατόρων Μιχαήλ Ζ΄ Δούκα και Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη ενώ του ζητούσαν ενίοτε να ρητορεύει δημοσίως στην αυλή.¹⁰ Όμως, η επιτυχία αυτή ήταν επισφαλής. Σε μια εποχή σηματοδωμένη από υπερπληθωρισμό, πολυάριθμες ένοπλες εξεγέρσεις, στρατιωτικές ήττες και καταστροφικές απώλειες εδαφών, σίγουρα ο δικαστής μας θα αναρωτιόταν για πόσο θα μπορούσε να κρατήσει η δική του καλή τύχη. Με εμπειρία από πρώτο χέρι της ανικανότητας των αυτοκρατορικών του προστατών, ο Ατταλειάτης συνέχιζε να ελπίζει πως θα αναδεικνυόταν ένας άντρας που θα οδηγούσε το σκάφος της πολιτείας μακριά από τον σκόπελο. Ο άνθρωπος αυτός θα ήταν ο νεαρός στρατηγός Αλέξιος Κομνηνός τον οποίον ο Ατταλειάτης παρουσίασε μάλλον πονηρά και προσεκτικά ως τον αφεγάδιαστο Ρωμαίο ηγέτη εν μέσω του έκδηλα ανειλικρινούς εγκωμίου του για τον Νικηφόρο Γ΄. Ο δικαστής, βέβαια, αν και θαυμαστής του Αλεξίου, δεν μπορούσε να ποντάρει στην επιτυχία του και στους όποιους μελλοντικούς θριάμβους των Ρωμαίων. Σε τέτοιους καιρούς κρίσης έκανε ο ίδιος ό,τι μπορούσε για να θωρακίσει εαυτόν ενάντια στην αστάθεια.

Ο Ατταλειάτης δεν πρόλαβε να ζήσει τα σημαντικότερα γεγονότα που έθεσε σε κίνηση ο Αλέξιος όταν –σε μια προσπάθεια να στρατολογήσει Δυτικούς πολεμιστές για τα αποδεκατισμένα και αποκαρδιωμένα αυτοκρατορικά στρατεύματα– τούτος ο αυτοκράτορας έδωσε στον πάπα Ουρβανό Β΄ την ευκαιρία να πραγματοποιήσει στο Κλερμόντ το πρωτοφανές κάλεσμά του σε Ιερό Πόλεμο (1095).¹¹ Δεν μπορούμε να ξέρουμε τι θα σκεφτόταν ο δικαστής μας για τους μυριάδες ιππότες που βάδισαν ανατολικά με τον στρατό του Θεού. Γνωρίζουμε, πάντως, τι ένιωθε για τους Λατίνους στρατιώτες στην υπηρεσία του Βυζαντίου. Η *Ιστορία* αναφέρεται με θαυμασμό στον ακούραστο Ρουσέλιο, έναν Νορμανδό πολεμιστή που υπεράσπισε την ρωμαϊκή γη και ύψωσε τελικά το λάβαρο της εξέγερσης ενάντια στους ανίκανους αυτοκράτορες της Κωνσταντινούπολης. Ο Ατταλειάτης γνώριζε προσωπικά τον Ρουσέλιο από τον καιρό που υπηρέτησε ως στρατοδίκης και είναι σαφές πως τον σεβόταν. Μάλιστα, επέκρινε τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ΄ επειδή κακομεταχειρίστηκε τον Ρουσέλιο και δεν τον αξιοποίησε ως υπερασπιστή της πολιτείας. Μερικά χρόνια αργότερα, άλλος ένας ικανός Νορμανδός, ο αδίστακτος Ροβέρτος Γυισκάρδος, εισέβαλε στα αυτοκρατορικά εδάφη των Βαλκανίων έχοντας πρώτα ολοκληρώσει αστραπιαία την κατάκτηση της βυζαντινής Ιταλίας. Το νεαρό τότε καθεστώς του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού κλονίστηκε και μόλις που απώθησε τον νορμανδικό

κίνδυνο. Και όμως, ο Γυισκάρδος λίγα χρόνια προηγουμένως είχε συνομολογήσει δυναστική συμμαχία με τον τότε αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης. Τούτη η ξένη απειλή φάνηκε τότε σχεδόν έτοιμη να εξημερωθεί ή, θα λέγαμε, να εκρωμαϊστεί. Χρόνια αργότερα, καθώς τα στρατεύματα της Σταυροφορίας βιάζαν προς την Κωνσταντινούπολη, ο γιος του Ροβέρτου, ο Βοημούνδος, ένας άντρας γιγαντόσωμος και, μεταξύ άλλων, ελληνόφωνος, προσέγγισε τον Αλέξιο με την επιδίωξη να ενταχθεί στην διοίκηση του βυζαντινού στρατού. Ο Αλέξιος αρνήθηκε και οι σχέσεις με αυτό τον Νορμανδό έφτασαν στο ναδίρ τους επόμενους μήνες. Όμως, έχει ενδιαφέρον να αναρωτηθεί κανείς τι θα σκεφτόταν ο Ατταλειάτης για το αίτημα του Βοημούνδου αν ζούσε το 1096. Αυτός ο φιλολατίνος Βυζαντινός δικαστής ήταν άραγε έτοιμος να δείξει εμπιστοσύνη σε έναν εκρηκτικό ξένο, όπως έκαναν οι πρόγονοί του από τις πρώτες μέρες της Παλαιάς Ρώμης με μύριους όσους ξένους, ή μήπως θα στεκόταν αμυντικά και καχύποπτα, όπως ο Αλέξιος, απέναντι σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο άκαμπτης πίστης, επιθετικής επιχειρηματικότητας και πολιτικού ομορτουισμού; Ας εστιάσουμε λοιπόν στον Βυζαντινό μας μανδρίνο και στη ζωή της ρωμαϊκής πολιτείας τον αιώνα πριν από τις σταυροφορίες καθώς στοχαζόμαστε την απάντηση σε τούτο το ερώτημα.